

מ"עיר היונה" ל"כוכבים בחוץ", עיון נוסף ב"יונה ונער" של מאיר שלו

מאת: אבי כהנא

מבוא קצר

רבות דובר ונכתב אודות ספרו של מאיר שלו, "יונה ונער", מאז יצא לאור בשנת 2006. הכותבים הרבים שכתבו על היצירה, כמעט שלא עסקו בדיאלוג שמנהל הרומן עם יצירות אחרות בספרות העברית והעולמית. זיוה שמיר¹ ציינה ש"יונה ונער" מנהל דיאלוגים סמויים וגלויים עם ביאליק, טשרניחובסקי, אלתרמן ויוצרים אחרים בספרות העברית, אבל הסתפקה בציון העובדה ולא הרחיבה בעניין². במאמר זה אשתדל להשלים מעט מהחסר, כשאגע בחלק מהיצירות עימן מנהל הרומן דיאלוג, ותוך כדי כך אנסה גם להאיר היבטים שונים ברומן, שחלקם זכו להתייחסות וחלקם פחות.

למי צלצלו הפעמונים

הפתיחה של הרומן "יונה ונער" מפנה אותנו לרומן "למי צלצלו הפעמונים" של ארנסט המינגוויי³. הזקן האמריקני ב"יונה ונער", שנלחם בקרב סן-סימון בתש"ח, מזכיר את רוברט ג'ורדן האמריקני של המינגוויי המתנדב במלחמת האזרחים בספרד. אותו זקן אמריקני מספר לנוכחים על פעמון המנזר, שצלצל בקרב עקב הכדורים שפגעו בו, והפעמון המצלצל שולח אותנו לשמו המקורי של הרומן: "For Whom The Bell Tolls" – "למי צלצולי הפעמון". אם יש ספק לגבי כוונתו של שלו שהקורא יקשר בין היצירות, הוא נעלם בקריאות הנזירה שמחלקת מים ואומרת ביוונית: "נרו...נרו" (עמ' 19) ומזכירה בזאת את האיש במעיל הכחול אצל המינגוויי הקורא: "אגואה! אגואה!"⁴. רמז נוסף לקשר בין היצירות נוצר בתיאור מותו של "התינוק" בתוך מעיל ש"פעם היה של סרג'נט אמריקאי גדול פי שניים ממנו" (21), אותו מעיל שבהמשך נאמר עליו ש"היה של חיילים אחרים בארצות ובמלחמות אחרות" (242).

¹ שמיר זיוה, יונה ונער, הארץ, 20/03/2006.

² דרוקמן התייחסה בקצרה לזיקה בין הרומן לשירו של ביאליק "מאחורי השער", שור נגע בקצרה באופרה "דידו ואינאס" של פרסל, שנזכרת ברומן ושמיר נגעה במעט בקשר של "הברית החדשה" לרומן של שלו, אך מרבית היצירות הנזכרות ברומן לא זכו להתייחסות עד כה.

³ דן לחמן כתב על כך משפט במאמרו. הוא תהה אם זו אסוסיאציה סובייקטיבית שלו, ונראה לי שהפירוט שלעיל עונה על תהייתו באופן ברור. דן לחמן, יונה ונער/מאיר שלו. e-mago. 2006.

⁴ "למי צלצלו הפעמונים", עמ' 136, הוצאת פרוזה. 2006. ת"א. המילים "נרו" ו-"אגואה" פירושו מים. הקריאה "נרו...נרו" תקשר בין עלילת "התינוק" לעלילת המספר כשהיא תושמע שוב ע"י נזירה (אולי אותה אחת?) באותו מנזר, כשמשולם פריד ייקח את אימו של המספר לטיול במקום, כשגם את המספר, שהיה אז עדיין ילד, מצרפים הם לטיול ("יונה ונער" עמ' 69).

בתחילת הפרק השני ברומן של שלו רומז המספר שוב להמינגווי וזאת ע"י הבהרת ההבדל בינו ובין המינגווי: "אנשים אחרים יורים, בעצמם או בזולתם, אני הלכתי למצוא לי בית. בית שירפא, שישכך, שאיבנה בבנייתו"⁵ (24). ההבדל הקיים בין המספר להמינגווי ביחסם לחיים, מתקיים גם בין גיבורו של המינגווי, לגיבור האחר של שלו, "התינוק", כי בעוד שג'ורדן לא רוצה להביא "בן או בת לעולם הזה, איך שהוא נראה"..... (429), משלח התינוק את זרעו לאהובתו שמסבירה לד"ר לאופר: "זה מה שרציתי וזה מה שהוא רצה. דיברנו על ילד בפגישה האחרונה, ילד שנעשה אחרי המלחמה. וזה מה שהוא שלח." (עמ' 291)

שלו שולח את הקורא של "יונה ונער" לרומן "למי צלצלו הפעמונים", כי ספרו מנהל דיאלוג עם הרעיון שמאחורי הרומן של המינגווי. כוונתי למוטו שהביא זרים מרחבי העולם להצטרף למלחמת האזרחים בספרד, ומובע בציטוט המפורסם מדבריו של ג'ון דון מהמאה ה-17, שהמינגווי מביא בפתח ספרו ומשם כותרתו:

No man is an Iland, intire of it selfe; every man is a peece of the Continent, a part of the maine; if a Clod bee washed away by the Sea, Europe is the lesse, as well as if a Promontorie were, as well as if a Mannor of thy friends or of thine owne were; any mans death diminishes me, because I am involved in Mankinde; And therefore never send to know for whom the bell tolls; It tolls for thee.

הנה תרגומו של רמי דיצני:

"שום אדם איננו אי, פלו מְשָׁל עֲצָמוֹ; כָּל אָדָם הוּא פֶּסֶה מִן הַיְבֻשֶׁת, חֵלֶק מֵאֶרֶץ רַבָּה. אם גוֹשׁ עָפָר יִגָּרַף עַל-יְדֵי הַיָּם, אִירוֹפָּה תִהְיֶה נִחְסָרֶת, מִמֶּשׁ כָּמוֹ לֹא הָיָה כְּפִסְלֵעַ, כָּמוֹ לֹא הָיָה אֶחָזֶת מְרַעֵי אוֹ אֶחָזֶת שְׁלֵף הָיָה: מוֹתוֹ שֶׁל כָּל אָדָם מְפַחֵת בִּי, יַעֲוֶנֶנִי אֲנִי מִשָּׂרֵג בְּגֹזַע הָאָדָם. וְלִכֵּן לְעוֹלָם אֵל תִּשְׁלַח לְשָׂאֵל לְמִי צִלְצְלוּ הַפְּעָמוֹנִים-- לָךְ הֵם מְצִלְצְלִים."

המספר ברומן של שלו חי במחשבה שבדור של הוריו, דור תש"ח, הייתה לכולם תחושת שייכות. אף אחד לא היה אי, כולם הרגישו חלק מהרעיון הגדול, מהמשימה הגדולה, וגם אם היחיד היה שונה, ילד-חוץ, כפי ש"התינוק" היה, נבדל משאר הילדים הן בצורתו החיצונית והן בתחום העניין – היונים, עדיין הרגיש הוא שייך, הוא היה חלק מה"אנחנו" הציוני. הזרות, בולטת אצל מרים היונאית ויותר מכך אצל ד"ר לאופר, שמייצג היטב את הזרות של כל העולים הייקים, ובכל זאת תחושת השייכות אצל שניהם, בדור תש"ח, היא הדומיננטית, גם כשה"אנחנו" של דור תש"ח יתורגם בהומור אצל שלו לשגיאת הילדים "אביכם", או ללשון הרבים נקבה בשפתו של ד"ר לאופר.

לעומת השייכות בדור תש"ח, חי המספר ברומן של שלו בתחושה של זרות, תלישות, כ"עפיון שחוטו ניתק" (100), או כפי שציירה אותו ההולנדית הזקנה: "ציפור שחורה ועבה...לא מתחבר ללהקה" (362). הציפורים הנזכרות ברומן או שהן משתייכות ללהקה, הציפורים הנוודות, או שהן משתייכות למקום, לבית – יונות הדואר – "האודיסאוס שבעופות". המספר, לעומת זאת, מצד אחד איננו מתחבר ללהקה, ומצד שני, שלא כמו יונת הדואר, אין לו בית לשוב אליו. האודיסאה שלו היא לא מסע הבייתה, אלא החיפוש אחר

⁵ ארנסט המינגווי התאבד ב-2 ביולי, 1961 כשירה בראשו ברובה ציד. אגב, גם בנו הצעיר, ד"ר גרגורי המינגווי, התאבד, כך גם שניים מאחיו, אורסולה ולסטר, וגם נכדתו, השחקנית מרגו המינגווי, התאבדה.

בית שיהיה לו, כדי שיוכל לשוב אליו. "הלכתי למצוא לי בית" (24), הוא אומר בתחילת הרומן, בתחילת מסעו, והוא מסכם בסופו, סוף המסע: "הלכתי למצוא לי בית, באתי אליו כשב, לא כבא" (361).

תחושת הזרות של יאיר, המספר, איננה רק בגלל שהוא שונה בצורתו החיצונית מבני משפחתו. הוא חש שההבדל בינו ובין בני משפחתו הוא: שהם "יודעים את השמים שמעל לראשם ואת האדמה שתחת רגליהם", הם מעזים בשעה שהוא מהסס, הוא "עם תשוקת הנדודים ויראת המסעות, נשיאת התפילה והחשש מהתגשמותה" ותלישותו, שמתקשרת לדמות התלוש בספרות העברית של המאות ה-19 וה-20 מתומצתת בניסוח האירוני: "אני חש כמו היהודי היחיד במשפחתי"....

סיפור חייהם של "התינוק" ו"הילדה", האב והאם של יאיר, המספר, שהוא סיפורו של דור תש"ח, רק מחריפים את מצוקתו, כי נדמה לו שפעם הדברים היו אחרת. בניגוד לתלישותו וחוסר יכולתו של המספר להחליט, אז, בגיל צעיר, קבע "התינוק": "אני רוצה ללמוד ולהיות יונאי באמת" (88), ובהגיעו לגיל שמונה-עשרה: "הודיע שהגיע זמנו להתגייס לפלמ"ח" (226). היוזמה, היכולת לבחור ולהחליט בדור של הוריו, נראים למספר כנגזרים מעידן בו הסיפור האישי של הפרט מתמזג עם הרעיון הציוני – הלאומי, ושלא כמו הרושם שנוצר בשיר "הרעות" של גורי, לא מדובר רק בחלק מהאוכלוסייה, "יפי הבלורית והתואר", אלא במאפיין של הדור כולו. כך מנסח זאת משולם: "מה חשבת? ...שכל הפלמ"ח היו גבוהים ובלונדינים כמו אמא שלך? היו גם כמוני שמה" (131).

תחושת הביטול העצמי של המספר ביחס להוריו, דור תש"ח, באה לידי ביטוי באנאלוגיה הניגודית בין המספר לאביו הביולוגי. לשניהם אותו שם, יאיר, שהרי הבן נקרא על שם אביו שנפל. באופן טבעי, דומה המספר לאביו במראהו החיצוני ובכוחו ועל כן גם "זוכה" בפי אמו לתיאור "עייגל קטן שכמוך!" (36) בדיוק כפי שכונה אביו בהיותו ילד: "קעלבעלע", וזוהר מציינת עוד מרכיב של דמיון בין הבן לאביו: "כמוך במשפחה שלך, גם אתה קצת ילד חוץ" (72).

אלא שכל הדמיון הזה רק מכוון את תשומת הלב לניגוד החריף בין האב לבנו. האב רק מכונה "התינוק" אבל כל התנהגותו מגיל צעיר מאד היא של אדם בוגר, החלטי, נטול פחד, או בלשון המספר: "תקיף ונחוש" בדיוק כמו יונת הדואר שגידל: "הייתה לו סגולת ההתרכזות והחתיירה. בכיוון ברור, בקו ישר, ללא לאות." (258) המספר, לעומת זאת, מרגיש כתינוק ממש, גם בחייו הבוגרים: "יותר מידי אנשים נוגעים בי, מובילים אותי... מתכננים לי תוכניות" (317). את המגמה בתיכון בה למד, כמו גם את היחידה בצבא, קבע לו אביו, את המקצוע והאישה קבעה לו אמו. "אתה קטן ומתוק" אומרת לו ליאורה (108) בערב משכבם הראשון, אבל לאחר כמה שנות נישואין אותה תכונה ילדותית תכעיס אותה: "יאיר! אני לא אמא שלך!" (171). כשהוא מתבדח עם הפלמ"חניק האמריקני הזקן "אמא שלי לא מרשה לי לשנות עם גברים זרים" (240) זו לא רק בדיחה מגדרית שאופיינית לשלו, אלא גם לעג עצמי של המספר על אישיותו הילדותית, והוא מעצים את משמעות כל הדברים הללו באומרו בליבו לאימו: "לו היה לי האומץ הייתי מתיילד ואומר לך: 'הכל בגללך!' " (101). סיפורו חייו של "התינוק", כלומר יאיר האב, הוא סיפור אישי שמשתלב בסיפור הלאומי של מלחמת השחרור, ואילו סיפורו האישי של יאיר הבן יהיה סיפור של "מלחמת שחרור" פרטית, שלו, מדמויות ההורים, דור תש"ח.

⁶ כש"התינוק" מתגייס לפלמ"ח הוא מגלה שפירוש הכינוי שניתן לו הוא "עגל קטן" (74)

נחזור לזקן האמריקני שנלחם בקרב סן-סימון. לרגע נדמה, ששלו מייצר ברומן הקבלה בין הזקן האמריקני שנלחם בתש"ח להמינגווי או לגיבורו הספרותי רוברט ג'ורדן, שתחושת השייכות שלהם והמחויבות למין האנושי הביאה אותם למלחמה על ערכים במדינה זרה - ספרד. כאילו, כך גם הזקן האמריקני הצטרף ללוחמי תש"ח במלחמה על שחרור הארץ, על הרעיון הציוני, בהיותו חלק מהעם היהודי⁷. אבל, מהר מאד נחשפת טעותו של המספר (18), כי מסתבר שב"יונה ונער" המהלך הוא הפוך: "האמריקני הזקן" הוא במקור מפתח-תקווה, יש לו שם עדיין משפחה, הוא עבר מסלול מאפיין של בני דורו בהתיישבות: משלביה הראשונים של פ"ת שכונתה על שם הכפר הערבי שקדם – מלבס, דרך לימודים בביה"ס החקלאי "מקווה ישראל", שלב ה"הכשרה" ועד לגיוס לפלמ"ח והקרב בסן-סימון. הצבר הישראלי, יליד פ"ת – "אם המושבות", הפלמ"חניק, היגר אחרי המלחמה לארה"ב, תחילה באופן זמני כדי לרכוש השכלה כי לא התקבל לטכניון, ואח"כ התחתן עם אמריקנית שאביה סיפק לו עבודה.

אם כך, כבר בפתיחת הרומן מוצגות שתי אפשרויות הפוכות: אל מול תחושת השייכות עד כדי נכונות לסכן את החיים למען הקבוצה, הלאום, השותפות לאידיאה, מופיעה האפשרות ההפוכה, העזיבה של הבית, נטישת המוכר והידוע והיציאה ל"אמריקה" בגלל הקשיים בבית. זהו הדיאלוג שמנהל שלו עם הציונות, שבשלב מאוחר יותר ברומן יובע בדברי דוקטור לאופר המקשר בין יוני הדואר לרעיון הציוני באומרו: "מי כמו העם היהודי השב למולדתו צריך להוקיר את ערגתה העצומה של היונה אל ביתה ואל מולדתה...." (80) ומיד הוא מוסיף את הצד השני: "יונת דואר צריכה לאהוב את הבית שלה, אחרת היא לא תרצה לחזור אליו" (81).

מאחורי השער

כשדוקטור לאופר מסביר לילדה מדוע הכינוי באנגלית ליונות הדואר, homing pigeon, נכון ויפה מהשם העברי יונת-דואר, היא מציעה אפשרויות תרגום אחרות כמו יונה הומה או הומייה. הדוקטור מופתע מיכולתה של הילדה להציע חלופה, שגם משקפת נכון יותר את מהותה (יונה שהומה, כמהה, אל ביתה) וגם משמרת את הצליל של הביטוי בשפת המקור, האנגלית. מיד הוא נזכר במי שקדם לילדה בתרגום המוצלח הזה, המשורר חיים נחמן ביאליק, ומצטט משירו "מאחורי השער" (93), שיר אליו עוד יחזור וממנו יצטט בהמשך כשיפגוש את "התינוק" (עמ' 150). ראוי שנתעכב על הקשר של הרומן של שלו לשיר. הנה השיר במלואו:

מאחורי השער – חיים נחמן ביאליק

בַּת יוֹנִים הוֹמָיָה,

בַּת יוֹנִים בְּהִרָה,

נְחַתְנִי בָּיִם

עַל כַּנְפֵי הַסִּירָה

וְתוֹלִיכֵנִי

לְאֶרֶץ הַבְּחִירָה.

⁷ הכינוי מח"ל (מתנדבי חוץ לארץ) לא נזכר ברומן מפורשות, אבל משאלת המספר: "ואתה? התנדבת למלחמה מארצות הברית?" (עמ' 18) ברור שהוא חשב שהאמריקני הזקן היה מח"לניק.

הוי, אַמרו הגלים,
הַדְגִים בַּמְצוּלָה,
אֵיךְ אָבֵא בְשַׁעֲרֵי
אֶרֶץ הַסְּגִלָּה.
וּמִפְתַּחֵי שְׁבוּר,
וְהַדְלַת נְעוּלָהּ?

אֵין קוֹל וְאֵין עוֹנָה –
וְיוֹנָה עִם נָעַר
עֲדִין מִתְדַפְּקִים
עַל דְּלַת הַשַּׁעַר.

על החיבור שעושה ביאליק בין הלאומי לאישי בכלל יצירתו ובשיר זה בפרט, דנו כבר רבים וטובים⁸. הדובר בשיר נכסף ל"ארץ הבחירה", שהיא "ארץ הסגולה", כשמי שמנחה אותו בדרכו היא היונה. ביאליק מקשר את לשון הכמיהה לארץ הקודש לכמיהה לאהבה. יש בשירו חיבור בין הקדושה הדתית (יונה – שכינה) לרעיון הלאומי (השיבה לארץ) שמשמשים יחד בשיר לתיאור הרצון הפרטי של הדובר לאהבה. שלו יילך בעקבות ביאליק כאשר ד"ר לאופר יקשר (עמ' 80) בין היונה כהתגלות רוח הקודש בברית החדשה, ליונה כמייצגת של האהובה בשיר השירים "יונתי תמתי" ו"יונתי בחגווי הסלע"⁹ וליונה ששילח נוח שמייצגת את החיפוש אחר מקום, בית. בלשון אימו של המספר: "קח, יאיר. לך תמצא לך בית. מנוח לכף הרגל"¹⁰, שיהיה לך מקום משלך. " (24).

הכמיהה לאהבה בשיר "מאחורי השער", כמו בשיר "עם דמדומי החמה" ובשירים אחרים של ביאליק, נועדה להיכשל, כי "מפתחי שבור והדלת נעולה", ותוצאת הפניה של הדובר אל הגלים והדגים, ידועה מראש, מעצם טבעם. היא זהה לתוצאת פניית עובדי הבעל לאלוהיהם: "אין קול ואין עונה" (מלכים א' י"ח 26). השיר מסתיים בלשון הווה מתמשך, שמבהירה שמדובר במצב קבוע בעולמנו, בו תמיד יש נער עם יונה, שמתדפק על דלת שער ארץ הבחירה, שער האהבה¹¹.

⁸ לא אמנה את כל הכותבים כי הם רבים: דן מירון כתב על כך, זיווה שמיר שעיקר מחקרה עסק בביאליק ויצירתו, מיכל רוזנברג שדנה בהרחבה בשיר "מאחורי השער" בספרה "תאומים מתרוצצים", אילנה אלקד-להמן שדבריה עוסקים בהוראת השיר במסגרת תוכנית הלימודים ועוד רבים אחרים.

⁹ התמונה מורכבת יותר כשנזכרים שעל פי הפרשנות האלגורית לשיר השירים, היונה, האהובה, היא כנסת ישראל או ירושלים והדוד הוא האל.

¹⁰ לשון האם לקוחה מסיפור המבול שם נאמר על היונה ששילח נח: "ולא מצאה היונה מנוח לכף רגלה" (בראשית ח' 9). בכך מקושרת היונה לחיפוש אחר בית, מקום.

אגב, לשונה של האם מזכירה כמוכר גם את שירו של שלום חנוך "קח לך אשה ובנה לה בית" כשאצל שלו היפוך התפקידים המוכר כשאשה, האם, היא המצווה על הגבר ואשה אחרת, תרצה, היא שתבנה לו את הבית.

¹¹ אני מבקש להזכיר שכשמלאך המוות מבקש לקחת את נשמתו של המשורר ב"ואם ישאל המלאך", ביאליק שולח אותו למסע ארוך במקום ובזמן, שבסופו הוא חושף שנשמתו, המדומה לציפור, מתרפקת בתחילת כל חודש על שער האהבה.

החיבור של השיר עם הרומן של שלו והבחירה בשם הרומן מתוך השיר¹² ברורים למדי. גם "התינוק" וגם המספר משתוקקים ל"ארץ בחירה", וכך גם דמויות אחרות ברומן. "הארץ המובטחת", מושא התשוקה, יכולה להיות הארץ עצמה עליה נלחמים, יכולה להיות בית, "מקום משלך" על משקל "חדר משלך" של וירג'יניה וולף¹³ ויכולה להיות בן/בת זוג, האהבה הנכספת. בעלילה הקדומה ברומן, נער עם יונה, "התינוק", נלחם במלחמת השחרור כשהוא חולם על הבית, המשפחה, שיקים עם אהובתו היונאית הצעירה, לאחר המלחמה, חלום שנגדע עם נפילתו בקרב. בעלילה המאוחרת ברומן, נכשל המספר בניסונו להקים בית עם ליאורה, שמתלוננת באוזני בנימין אחיו מבלי לדעת שהיא מממשת את המטאפורה של ביאליק: "הוא שבר את המפתח בתוך הדלת. אין לו מושג כמה הוא חזק." (168).

יאיר, המספר, התלוש, קין של העידן החדש, "נע ונד. על פני כל הארץ כולה, אווזו בהגה הגדול והרך של בהמות..." (124)¹⁴, נלחם "מלחמת שחרור" פרטית משלו כדי להגיע לארץ הבחירה, שכדבריו, היא הבית ש"איבנה בבנייתו" (24). כמו אצל ביאליק, מחברת לשונו בין הלאומי לאישי, כשהביטוי שהוא בוחר לתיאור מצבו ושאיפותיו האישיות לקוח מ"אנו בנו ארצה לבנות ולהיבנות בה"¹⁵. בניית הבית הפיזי של המספר משולבת גם בהגעה ל"שער האהבה", ואם נדמה לרגע, שהנה כן ייתכן, שנער עם יונה יגיעו ל"ארץ הבחירה", אם לפרק זמן אנו מוטעים לחשוב, שלא תמיד נועדה הכמיהה להיכשל, מגיע קטע הסיום של "היכן הם היום" ומבהיר את גורלו של המספר, יאיר מנדלסון¹⁶.

המזל, הגורל או המקרה, כתמיד, הם שקובעים את גורל גיבוריו של שלו, בין אם מדובר במי אפסיים שמטביעים את טוניה ב"כימים אחדים", נחש שמכיש את נטע הילד בטיול בנגב ב"שתיים דובים", או נהג שנרדם על הגה המשאית ומביא למותו של יאיר מנדלסון, המספר, ב"יונה ונער".

אם כך, שני הגיבורים ב"יונה ונער", "התינוק" בדור תש"ח שנהרג במלחמה, והמספר, יאיר מנדלסון, שנכשל בהקמת ביתו הראשון ונהרג מעט אחרי הקמת ביתו השני, שניהם מתדפקים על שער ארץ הבחירה, אלא שכמו אצל ביאליק, גם אצלם המפתח שבור ודלת ביתם נעולה¹⁷.

¹² שלו משנה את הצירוף של ביאליק "יונה עם נער" ל"יונה ונער". אצל ביאליק הניסוח מותאם לשורה ולמשקל בשיר, אך במנותק מצורכי המשקל של השיר, הצירוף של שלו גם נשמע טוב יותר וגם קרוב יותר במצלול לצירוף "עיר היונה", קובץ השירים של אלתרמן אליו רומז שלו, כפי שאבהיר בהמשך המאמר.

¹³ כמה אופייני לשלו היפוך המינים כאשר הצירוף "חדר משלך" של וירג'יניה וולף העוסק במצבה ומעמדה של האישה, הסופרת, ישמש בנוסח דומה, "מקום משלך", אצל שלו למושא כמיהתו של המספר, שאימו דוחפת אותו לממש אותה.

¹⁴ כך גם מקבילתו הנשית תרצה, אחרי גירושיה: "...אין לה בית. יש לה אוטו..." (213).

¹⁵ ממה שבדקתי, לא ברור לי האם זהו שיר עממי או שמחבר השיר הוא מנשה רבינא.

¹⁶ לפנינו מה שמכונה "מספר בלתי מהימן", כי יאיר מנדלסון, המספר, נהרג, ואם כך לפחות את קטע הסיום הוא לא יכול לספר. ממש כשם שמשא לא יכול היה לכתוב את תיאור מותו בפסוקים האחרונים בספר דברים.....

¹⁷ כשמקשרים את שבירת המפתח והדלת הנעולה עם הרצון בבית שניתן יהיה לשוב אליו, אי אפשר שלא להיזכר במוטיב "השיבה הבלתי אפשרית" אצל עגנון, לדוגמה בסיפור: "פרנהיים", אבל לאו דווקא בו, אלא בכלל יצירתו.

כחום היום

בכנס היונאים מקדיש דוקטור לאופר כמה דקות ליונים בשירה העברית ולבקשתו מקריאה הילדה קטע "משל המשורר הדגול דוקטור שאול טשרניחובסקי":

אלו הן "יוני מצרים", ולאֵלו יאמר "נזירים",
וישגן "בעלות-מראה" מבליטות החזה כפקידים;
נכון "יונת-תפנים" משפרת את זנבה הנאה,
"בעלות-הרעמה" מתהדרות במחלפה מקפת לערפון,
כנופיה של "יוני-תלתלים" עם "תורים-ענקים" נפגשים,
בפנה זו הוגים אֶהבים זוג "רומים" וזוגות "כושיים"
שחורי-הראש; בינתים באות ביעף "יוני-פנינים",
גוזל למשפחות ה"כמרים", איטלקים, שוויצים וסורים.

הקישור שעושה דוקטור לאופר בין האידיליה של טשרניחובסקי לעניין יוני הדואר שלא נזכרות בו מפורשות, נראה מאולץ למדי, וזה הדבר שאמור לרמוז לקורא, שכדאי לו לחפש קשר קצת יותר מעניין בין היצירות. עיון ב"כחום היום"¹⁸ מבהיר מיד שהעלילה הפנימית באידיליה של טשרניחובסקי, היא שמחברת בין "יונה ונער" של דור תש"ח ליונה ונער מדור אחר. "התינוק" שנמשך אל היונים ומוצא מותו בקרב סן-סימון הוא ממשיכו של וְלִוְלָה מפריח היונים שמת בניסיונו לעלות לארץ ישראל.

לאֵלה שאינם מכירים, או לאֵלה שאינם זוכרים: האידיליה של טשרניחובסקי "כחום היום", שמצליחה לגרום לי לדמוע בכל פעם שאני חוזר וקורא בה, משלבת כמה עלילות. המסגרת החיצונית באידיליה היא תיאור יום חם באוקראינה ביום מימי חודש תמוז שעיקרו תיאור החמה, ובמרכז האידיליה מספר שמחה הזקן על בן זקונו שמת. וְלִוְלָה, בן הזקונים, שהסביבה, לא הסב, חושבת אותו ל"שוטה", היה ילד תמים, חולמני, שאהב בעלי חיים בכלל וגידול יונים בפרט. מאחר ששמחה הזקן לא יכול היה כרונולוגית לפגוש את המספר של שלו, הוא לא מקפיד בלשונו ואינו אומר שוְלִוְלָה "משלח יונים", אלא "מפריח יונים"....

יום אחד, מספר שמחה הזקן, הגיע "משולח" מארץ ישראל, שהפליג בסיפוריו על ארץ האבות וְלִוְלָה מייד נדלק והחליט לעלות ארצה. הכמיהה של הילד-החולם אל הבית, אל המולדת הלאומית, עולה לו בחייו, ודמותו וסיפורו הם שמביאים את שלו לשתול קטע מ"כחום היום" של טשרניחובסקי ב"יונה ונער", ולא ההסבר המפוקפק, שהוא שם בפיו של דוקטור לאופר, על היונים הסורים הרומזות ליוני הדואר.

החיבור בין "התינוק" שנהרג במלחמה על הארץ, לוְלִוְלָה שמת בניסיונו לעלות לארץ, הוא עוד צעד של שלו בבניית דמות גיבורו כאנטי-תיזה לגיבורי הזרם המרכזי בספרות דור תש"ח. לא זו בלבד שגיבורו נמוך ושחור שיער ואיננו מ"יפי הבלורית והתואר", לא זו בלבד שהוא לא מפקד או לוחם, אלא מכוחות הסיוע, הוא גם לא "הצבר החדש", אלא ממשיכו של וְלִוְלָה התמים, "השוטה", הנער הגלותי, שמת בניסיונו להגיע ל"ארץ הבחירה".

¹⁸ במהדורה הראשונה שהודפסה, שאני מחזיק ביד, נפלה טעות וצוין בה שבשיר יש קטע מתוך האידיליה "לביבות", כשהכוונה כמובן הייתה לאידיליה "כחום היום". הטעות תוקנה, כך נמסר לי מההוצאה לאור, במהדורות המאוחרות יותר. אגב, רמזים ל"לביבות" יש בספר אחר של שלו – "פונטנלה", אך זה יצריך כבר התייחסות במאמר אחר.

שלח יונה מבשרת

בהערות שבסוף הרומן נאמר שמצוטטות בו כמה שורות מהקסידה של רבי שמואל הנגיד:
"שלח יונה". מי שמצטט ברומן את השורות הללו הוא הדוקטור לאופר¹⁹ שמזמזם לעצמו:

שְׁלַח יוֹנָה מִבְּשָׂרֵת / - וְאִם אֵינָה מְסַפֶּרֶת—

בְּאַגְרֵת קְטָנָה אֶל / כְּנִפְיָהּ מְחַכֶּרֶת,

וְשִׁית אוֹתָהּ כְּטוֹטְפֵת / עָלֵי יָדָהּ מְקַשֶּׁרֶת,

דוקטור לאופר מצטט מה שנראה כבתים רצופים משירו של הנגיד, אך אין זה כך. הוא מחבר את הבית הראשון והשני עם הבית השלושים. זו כמובן לא בחירה מקרית. ב"שלח יונה מבשרת" מדרבן הנגיד את עצמו לשלוח בשורת ניצחון לבנו, לאחר שאויביו ברחו ללא קרב²⁰. לקראת סוף השיר הוא מבקש מבנו, שאת האיגרת שהוא מקבל בזאת מאביו באמצעות יונת הדואר, יקשור כטוטפת על ידו, כמו תפילין²¹.

ברומן של שלו, דוקטור לאופר שולח הודעה למרים היונאית באמצעות "התינוק", כאילו היה "התינוק" יונת דואר. הוא קושר בסרט לידו את ההודעה ומבקש ממנו, שכשיגיע למרים יניע את ידיו משל היו כנפיים של יונת דואר המביאה את בשורתו של דוקטור לאופר למרים. מעשהו של דוקטור לאופר "מזכיר" לו את הדמיון לבקשת הנגיד בסוף השיר, מבנו.

מעבר לזיכרון של דוקטור לאופר והדמיון בין מעשהו לבקשת הנגיד מבנו, מסתתרות סיבות נוספות לאזכור השיר ברומן. באחת כבר נגענו: ההקבלה בין "התינוק" ליונות הדואר שהוא משלח. הקבלה זו, שמפותחת לכל אורך סיפורו של "התינוק" מילדותו ועד מותו, אפילו "עוברת בירושה" לבנו: "ומיד חשתי את התחושה המוכרת לי היטב מכבר: את הכנפיים בתוך גופי ממש, חובטות ועולות, מרטט הברכיים אל ריקנות החלציים." (22).

סיבה נוספת, מצויה בבתים אחרים בשירו של הנגיד אליהם מתייחס שלו ברומן מבלי לצטטם. בשלחו את היונה, מכיר הנגיד בסכנות האורבות לה בדרכה ועל כן מדבר על שליחת יונה נוספת :

וְעַת תְּעוֹף וְתַנְשֵׂא / שְׁנָה אוֹתָהּ בְּאַחֶרֶת,

לְמַעַן אִם פְּגִשָּׁה נִץ / וְאִם תִּפְּל בְּמִכְמַרְת מְמַהֶרֶת.

¹⁹ לאופר בגרמנית פירושו שליח. ברור, אם כך, מדוע זה השם שבחר שלו לדוקטור שעוסק בשילוח הודעות ע"י יוני דואר. אני תוהה אם זו רק השמיעה שלי, או שגם שלו שמע את המילה "לעוף" בתוך השם "לאופר", כעוד שיבוש ייקי, שמהווה מניע נוסף לבחירת השם....

אגב, השם בגרמנית איננו שולח, אלא שליח. ברומן שיש בו אזכור של הברית החדשה, יש רמז למריה - מרים היונאית ויש גם יולדת בתולה שמקבלת את זרע אהובה ע"י יונה (רוח הקודש), חייב להיות גם השליח. דמותו של ד"ר לאופר אכן מועצמת לכדי אלוה בדברי אמו של המספר: "מצחיק, אמרה אמי, 'איך דוקטור לאופר קבע לכולנו את הגורל. לך, לי, לתינוק שלי שנולד ולתינוק שלי שמת.' " (עמ' 294)

²⁰ מצור היה על העיר לורקה, הנגיד הוביל את צבא גרנדה לעזרת אנשי העיר, והצרים על העיר ברחו כשנודע להם שצבא גרנדה מגיע לעזרת לורקה. הנגיד כותב לבנו בשיר את סיפור הניצחון, מודה לאל, מפאר אותו וקורא ליוסף בנו לפרסם ברבים את גדולת האל שהושיע את אביו.

²¹ גם אצל הנגיד נקשרת במעשה זה היונה המבשרת לקדושה דתית.....

הנץ העלול לפגוע ביונה מתקשר לרעיון, אולי המרכזי ביותר בכלל יצירתו של שלו, והוא המקריות המכוונת את האירועים בעולמנו. הנה מה שאומר המספר בעקבות דברי הילדה המביאה את היונה הפצועה לדוקטור:

"מכאן יוכל הקורא להבין, שלא צריך רעידות אדמה או מלחמות עולמיות כדי לשנות את מהלך חייו של אדם ולחולל בהם מהומה. לפעמים די ברוגטקה של ילד או בציפורני חתול או בהזדמנות שנקרתה לפני נץ..." (עמ' 90).

הנץ מהקסידה של שמואל הנגיד יוזכר ברומן פעם נוספת בסיפור המעוף הפנטסטי של היונה הבלגית הנושאת את זרעו של "התינוק" לאהובתו, כי שלו רוצה להעלות את סיפור מעופה של היונה בדור תש"ח בדרגה מעל המיתולוגיה היוונית והיהודית גם יחד:

"'אודיסיאוס שבעופות' – ואף יותר מכך, דבר לא האט אותה. דבר לא הנחית אותה. דבר לא הטח אותה מדרכה – לא קירקה, לא קליפסו, לא הקיקלופ, לא הנץ שעט פתאום והיא חמקה ממנו בגלגול ובצלילה²²". (281). "סיפור נפלאות חדש", התעודד דוקטור לאופר, כאילו ניסכו גם בו כוחותיה המתחדשים של הילדה, "סיפור שלא נשמע כמוהו בהיסטוריה העולמית של היונאות...." (291).

דוקטור לאופר, שמקשר בין האירוע הזה ל"היסטוריה העולמית של היונאות", מחזיר אותנו לעניין שדיברנו בו כבר והוא מרכזי ביותר ברומן – תחושת ההשתייכות. דוקטור לאופר חי את פעילותו, כמי ששייך למסורת בת אלפי שנים של משלחי יונים. לא במקרה הוא מדבר בלשון רבים, או ליתר דיוק בלשון רבות (79). זה לא רק מתוך הזדהות עם היונות, אלא גם עקב הרגשתו שייך והיותו חלק משלוש קהילות שונות לפחות, שתיים אוניברסאליות ואחת לאומית.

מצד אחד הוא מתחבר לשילוח היונים אצל הפרעונים והיוונים, לשונו וציטוטיו יתחברו לא רק לתנ"ך, אלא גם לברית החדשה, לקוראן ולאובידיוס (80). מצד שני, מרגיש הדוקטור לאופר שייך גם למסורת לאומית-יהודית של חיבור ליונים, שמקורה כבר בתנ"ך בשיר השירים (80), דרך משוררי "תור הזהב" והיא מגיעה עד למשוררים בימיו. כבר הוזכר, שכשהוא קושר איגרת לידו של התינוק (155), הוא מתחבר לבקשתו של שמואל הנגיד, משלח היונה לבנו, כשהוא מדבר עם הילדה (93), דבריה מזכירים לו את היונה עם הנער של ביאליק ב"מאחורי השער", וכשהוא מארגן כנס יונאים הוא מבקש מהילדה להקריא מ"כחום היום" של טשרניחובסקי, ובכך מקשר בין היונאים של תש"ח לַוְלְוֹלָה מפריח היונים, ששילם בחייו על כמיהתו לארץ ישראל.

בכנס היונאים של ההגנה באה לידי ביטוי שייכותו למסורת נוספת, שלישית, מסורת היונה הגיבורה, המסייעת במלחמות לאורך ההיסטוריה: "חרב היונה"²³. על הקירות נתלים "...דיוקנאות של 'יונים גיבורות', ששמותיהן בדרך כלל, היו 'מרקורי', 'קומט', ו'ארו'...." (198) והדוקטור בהרצאתו ליונאי ההגנה, ידבר על היונה שמנעה את כניעת

²² קירקה מעכבת את אודיסיאוס למעלה משנה, קליפסו מעל 7 שנים, והקיקלופ פוליפמוס, אחרי שאודיסיאוס ניקר את עינו, מבקש מאביו, אל הים פוסידון, לעכב ולהקשות על אודיסיאוס את דרכו הביתה ופוסידון נענה לבקשה.

²³ מקורו של ביטוי זה בתנ"ך, 'ירמיהו מ"ו 16', "הַרְבֵּה פוּשֵׁל גַם נָפַל אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ וַיֹּאמְרוּ קוּמָה וְנִשְׁבָּה אֶל עַמְּנוּ וְאֶל אֶרֶץ מוֹלְדֹתֵנוּ מִפְּנֵי הַרְבֵּה הַיּוֹנָה", וכן 'ירמיהו נ' 16', "כִּרְתוּ זֹרַע מִכָּל וְתִפְּשׂוּ מִגַּל בְּעַת קִצְרֵי מִפְּנֵי הַרְבֵּה הַיּוֹנָה אִישׁ אֶל-עַמּוֹ יִפְּגוּ וְאִישׁ לְאָרְצוֹ יִנְסוּ". להערכתו, מדובר בכלל באיזשהו שיבוש בהעתקת הכתוב המקראי לאורך הדורות, אחד מיני רבים בתנ"ך, שפרשני המקרא דנו בו רבות בניסיון להבינו. משורר האוקסימורונים, אלתרמן, התאהב בצירוף ועשה בו שימוש בשירי "עיר היונה", כשגם הביטוי "עיר היונה" נלקח מאותו שדה לשוני, מדברי צפניה הנביא (ג' 1). אניטה שפירא הלכה בעקבות אלתרמן ובחרה בצירוף "חרב היונה" לסיפורה על הציונות בשנים 1881-1948.

הגם שצירוף זה, "חרב היונה", לא נזכר מפורשות ברומן של שלו, מהותו נוכחת בכל עלילת הרומן שמקשרת את היונה למלחמה, ויוכיחו זאת הרמזים ל"עיר היונה". בהם נדון בהמשך.

נצורי ליידין ב-1574, את זו שסייעה למלכה הכלואה, מרי אנטואנט, ועל היונים במערכה על ורדן²⁴ במלחמת העולם הראשונה.

זו התכונה המהותית באישיותו של ד"ר לאופר, השייכות. דווקא הוא, היקה המשונה, הבודד, שזרותו בולטת בכל היבט אפשרי²⁵, מעיסוקו, דרך לשונו ועד לכל מחווה של גופו, דווקא הוא חי כל רגע בתודעה של היותו חלק מרעיון, מלאום, מאידיאה, היותו ממשיך דרכם של קודמיו. הוא חי בתחושת שליחות של מי שנושא את הלפיד מהעבר אל הדורות הבאים, בין אם מדובר ברעיון הציוני, בין אם מדובר בגידול ושילוח יוני דואר, ובין אם מדובר בהיותו חלק מהתרבות האנושית והיהודית.

שלו, אם כך, מציג את גיבורי דור תש"ח כמי שמהווים עוד חוליה בשרשרת הדורות, חלקם בשרשרת הלאומית וחלקם גם בשרשרת האנושית. אף אחד מהם איננו "אי, פלו מְשָׁל עֲצָמוֹ", כל אחד מהם הוא "חֵלֶק מֵאַרְץ רַבָּה... מְשַׁרְגַּב בְּגִזַּע הָאָדָם".

מ"עיר היונה" ל"כוכבים בחוץ"

נחזור למידע שנמסר בסוף "יונה ונער", כדי להמשיך בפענוח "סוד אחיזת העיניים"²⁶. שלו מודיע שם על ציטוטיו מיצירות אחרות, אך לא כדי לומר דברים בשם אומרם על מנת להביא גאולה לעולם, אלא כי סיפור, לדברי המספר, צריך שיהיה בו גם "שמץ של שעשוע ורמז של סוד" (319). המידע הנמסר יש בו אמת, אך הוא רחוק מלהיות כל האמת.

אמת שברומן "מופיעה שורה מתוך 'מאחורי השער' של ביאליק", אבל ראינו שהרומן של שלו מנהל דיאלוג הרבה יותר משמעותי עם השיר של ביאליק מסתם "ציטוט שורה", בדיוק כפי שהאמירה ש"ברומן מופיע קטע מ'כחום היום' " יותר משהיא מגלה מידע, היא מצניעה זיקה הרבה יותר משמעותית שיש לרומן עם האידיליה הזו של טשרניחובסקי.

גם האמירה ש"בית מ'לְבַדָּךְ' של אלתרמן מובא בספר" מטעה בכמה היבטים: א. דווקא לבית האחר מאותו שיר, שלא מצוטט ברומן, נוכחות משמעותית וחשיבות רבה יותר ברומן;

ב. שירים נוספים מ"כוכבים בחוץ" של אלתרמן נרמזים ברומן גם אם שום בית שלם מתוכם לא מצוטט בו;

ג. ההערה הזו שולחת את הקורא לחפש קשרים של הרומן עם שיר מ"כוכבים בחוץ" של אלתרמן, ובכך מסיחה את תשומת הלב מהעובדה, שלרומן קשר לא פחות עמוק עם קובץ שירים אחר של אלתרמן, שירי "עיר היונה"²⁷.

בפתיחת הרומן, בתיאור הקרב על סן-סימון, אומר ה"אמריקני" הזקן: "ופתאום, מעל כל הגיהינום הזה, פתאום עפה יונה", והמספר משתף אותנו בתחושת הקבוצה ואומר: "העברית הלא-צפויה שלו, והיונה שהמריאה מפיו, הפתיעו את כל הנוכחים". החזרה פעמיים על המילה "פתאום" בצירוף היונה והמראתה, כל אלה שולחים את הקורא לשורה הפותחת

²⁴ נראה לי, שיש אי-דיוק קל בדבריו של הדוקטור לאופר. הקרב המדובר הוא אכן קרב ורדן, אך המצודה עליה מדובר איננה מבצר ורדן כפי שהוא אומר, אלא מצודת סוביל. בקרב זה עשו הגרמנים לראשונה שימוש בגז הפוסגן.

²⁵ שלו מפתח ברומן הקבלה ברורה בין הדוקטורים היקים: ד"ר לאופר וד"ר מנדלסון. הדמיון הוא לא רק בשונות היקית, אלא גם בתחושת השייכות-על-אף-הזרות, וגם בעלילה, כשהד"ר הטרינר מציל את את העיגל שהוא "חבר-עיגל" ומקביל לתינוק, וד"ר מנדלסון מציל את גרשון פריד, שדומה למספר העיגל.

²⁶ זהו שם ספרו של מאיר שלו שיצא בשנת 1999 בהוצאת "עם עובד" ובו סדרת הרצאות בספרות שהרצה מאיר שלו באוניברסיטת תל-אביב.

²⁷ מלבד שני הקבצים הללו, "כוכבים בחוץ" ו"עיר היונה", מצוטטת ברומן גם שורה מ"שיר הסריסים" של אלתרמן: "אחשוורוש תינוק הוא עושה לו פייב-אוקלוק". השיר, עם לחנו של סול בלום בוצע ע"י תיאטרון המטאטא.

בשירו של אלתרמן "יום פְּתָאֲמִי" מתוך הקובץ "כוכבים בחוץ": "לא הֶחַג פֶּה הַמְרִיא, לֹא בְשׁוֹרֵת הַיּוֹנָה". האסוציאציה השנייה ל"כוכבים בחוץ", שעורר בי הרומן, הייתה ל"פִּית יֶשֶׁן וְיוֹנִים" מתוך אותו קובץ, אבל למרות שכותרת שיר זה יכולה הייתה להיות שם חלופי, הרבה פחות טוב, לרומן "יונה ונער", אין לי כל הוכחה שמדובר במשהו מעבר לאסוציאציה סובייקטיבית שלי²⁸. בכל מקרה, הרמיזות הברורות ל"יום פְּתָאֲמִי", שנוספות לציטוט הבית מ"לְבַדָּךְ", מלמדות ששלו מפנה את תשומת לב הקורא לקשר בין הרומן לקובץ "כוכבים בחוץ" ולא רק לשיר "לְבַדָּךְ".

עוד נחזור ל"יום פְּתָאֲמִי" ולקובץ "כוכבים בחוץ" ככלל, אך תחילה נתעכב על השיר "לְבַדָּךְ". הציטוט מהשיר ברומן, הוא של הבית השני. המספר, לאחר שתיאר ויכוח שהיה בין המטפלת בגן הילדים למרים היונאית בעניין טעויות השפה של היונאים, מתלהב מכך שמצא אצל אלתרמן אותה "טעות"²⁹ בניקוד המילה "שוֹכֵךְ", והוא מצטט את הבית מהשיר "לְבַדָּךְ" בו מופיעה המילה (עמ' 84). הוא מספר על תגליתו לאחיו, בנימין, שעונה, לדברי המספר, "שהגיע הזמן שאחדל מהשטויות שלי, שהסמיכות על שולחנה של אישה עשירה ואל זכרונה של אם מתה עושה אותי בטלן ואידיוט". דבריו של בנימין יותר משהם תגובה הגיונית³⁰ להתנהגותו של המספר, נועדו לכוון את הקורא לקשר את השיר "לְבַדָּךְ" אל אשתו של המספר, ליאורה, האישה העשירה שאל שולחנה הוא נסמך, ואל אימם שכבר נפטרה וזכרונה משפיע על המספר. העניין הוא, שהקשר אליהן אינו בבית השני, אלא דווקא בבית הראשון שלא מצוטט ברומן:

שׁוֹקִיָּה תְהִילָה לְלוֹטְשֵׁי הַמֶּתֶכֶת
מְרוֹץ גְּזֵרֶתְךָ מְפָנֵק וּמְהִיר
כָּךְ מְסַתְפְּלִים כּוֹכְבֵי הַלֵּקֶת
לֶךְ נוֹהֲמִים דְּבֵי הַצִּיר

תיאור הליכתה היומית של ליאורה מביתם למשרדה בנוי מציטוטים מבית זה של השיר: "המרחק מביתנו שברחוב שפינוזה קטן, וליאורה יכולה ללכת אליו ברגל גם בנעליים גבוהות עקב. וכך היא פוסעת לשם כל בוקר, שוקיה תהילה ללוטשי המתכת וירכיה חזקות ומהירות. היא מדרימה... מתעלמת מדובי הציר, כך אני מכנה את המעריצים המחכים לה...." (עמ' 118). לא רק אותנו שיתף המספר בתיאור זה של אשתו, אלא גם את תרצה אהובתו, שמודה במעקב אחרי ליאורה "כך... כי פעם אחת אני רוצה להרגיש איך זה להיות יפה ממש. לצאת בבוקר החוצה ולדעת מה מרגישה אשה יפה. לעבור ברחוב כמו שהיא הולכת כל בוקר מהבית למשרד, כמו שוברת קרח בציר הצפוני...." (עמ' 312).

אם שירו של אלתרמן לא נזכר רק כדי לתת לגיטימציה להגייה "שוֹכֵךְ", כדאי שנעמיק בשיר ובקשר שלו לרומן. האישה המתוארת אצל אלתרמן היא ללא ספק יפיפייה מצודדת, אך בו זמנית משדר תיאורה קור, זרות, ניכור. הקישור בין שוקיה למתכת, העובדה שמי שמתייחס אליה הוא הטבע, השדות, העצים והכוכבים ולא אנשים, כל אלה מסבירים את

²⁸ אומנם רוב הרומן עוסק ביונים ובבית ישן, אבל לא ראיתי ששלו רומזו ולו בביטוי אחד לקשר לשיר המסוים הזה של אלתרמן, ואינני יכול לקשר ביניהם, אפילו לא דרך מאמרו של יוסף גלובינסקי, שמאד מפתה לכך עקב הקשר האפשרי של מות שני בני אהרן, שלדעתו נרמז בשיר, ומות שני העוברים של המספר וליאורה ברומן של שלו.

²⁹ אחיינו של אלתרמן, אקי להב, כתב מאמר מקסים שמסביר, בין השאר, גם מדוע אין טעות בניקוד המילה. ממליץ מאד ליהנות ממאמרו באתר אלתרמן: **לבדר - נתן אלתרמן אצל מאיר שלו - אקי להב**

³⁰ מילא, הגיוני שבנימין יאמר ליאיר שסמיכותו על שולחן אישה עושה אותו בטלן ואידיוט, אבל שיאמר לאחיו שסמיכות אל זכרון אימם המתה עושה אותו בטלן ואידיוט!?

הכותרת של השיר שמאפיינת את הדמות המתוארת בו: "לבדך". הדמות הזו, המדהימה ביופיה, ביפי תנועתה, לא מקיימת אינטראקציות הדדיות עם הסביבה, אלא רק מעוררת הערצה חד-סטריית של הסביבה אליה. כוכבי הלכת מסתכלים בה, דובי הציר נוהמים לה והלילה בסגידתו מדליק לה עצי דובדבן. זו דמות אוניברסאלית שצועדת כאילו העולם ביתה. היא מאירה מרחבים, שדות, עצים, עד כי נדמה שהיא אפילו מעל העולם, פְּלֶבְנָה.

כזו היא ליאורה ולא רק בהליכתה: "הבית שקנתה לנו ליאורה ברחוב שפינוזה בתל-אביב. הוא וגבירתו. היא וביתה. זה בחזריו הגדולים הבהירים כמוה, בכיוונו הנכונים פְּשָׁלָה, וזו בלובן הקירות של גופה, במרחק הנפלא בין חלונות עיניה, בעושרה" (עמ' 25).

כאמור, דברי בנימין למספר על הסיבות לבטלנותו וטפשותו של האחרון, שולחים אותנו, הקוראים, לקשר את השיר לא רק לליאורה אלא גם לאמם של המספר ושל בנימין. ואכן, הדמיון בין ליאורה לאימו של המספר הוא רב ומוצג ברומן בדרכים שונות. על המראה הדומה של אביו, אימו ובנימין הוא אומר: "כה בהירים ותמירים היו שלושתם, ושזפונם כה זהב וקָלָל..."³¹ וכשבנימין מביא לביתם את זהר שתהיה אשתו, מנמק המספר את חיבתו אליה לא מהדמיון ביניהם, "אלא מהדמיון שבין בני זוגנו, בין אשתי ובעלה" (עמ' 47), כלומר בין בנימין אחיו שדומה לאימו של המספר ובין ליאורה אשתו של המספר. הדברים נאמרים גם מפורשות: כבר בהתרשמותו הראשונית, מציין המספר ש"בקומתה ובעיניה הזכירה לי את אימי ואת אביכם ואת אחי, אבל יפה הייתה מהם" (102) וכשמתקיים המפגש הראשון של ליאורה עם משפחת המספר נחתם הדמיון סופית, כשאביו של המספר אומר לה: ליאורה, את נראית ממש כמו בת משפחה. (113)

המספר מדגיש שהוא וזהר גיסתו אינם דומים כלל, אך באותה נשימה הוא רואה את הדמיון בין צחוקה של זהר לזה של תירצה אהובתו, אותה תירצה שכבר בהיכרותם הראשונה, כילדים, סידרה את קבוצות הדומים:

"אני יאיר מנדלסון, נחפזתי לענות, 'אני הבן של הרופא'.

'אתה לא נראה כמוהו, אמרה, 'וגם לא כמו הילד הזה שאומר שהוא אחיך...'

'אתה נראה כמוני ו כמו משולם ו כמו גרשון אחי.' (59).

המספר מסכים עם תירצה ולמראה משפחתה הוא אומר לעצמו: "הנה אבי האמיתי ואחי האמיתי ואחותי האמיתית, שבאו להשיב אותי אל משפחתי". אם כך, הדמויות נחלקות לשתי קבוצות: מצד אחד קבוצת היפים, הגבוהים, המלוטשים, אליהם משתייכים אימו של המספר, אביו, אחיו בנימין ויותר מאוחר גם ליאורה, שכולם זרים לקבוצה אליה משתייך המספר, שדומה למשפחתה של תרצה, אלה הנמוכים הכהים, הפחות יפים.

משתמע, שבמשיכה של המספר לליאורה יש מצד אחד משיכה אל מי שמזכירה לו את אימו, אך בו זמנית משיכה אל הזר, השונה, האחר. החיבור של המספר לתרצה הוא חיבור אל הביתי, הטבעי, המוכר והדומה עד כדי כך, שרק אות אחת מבדילה ביניהם, "אירל'ה ותירל'ה דומים כמו זוג יונים" (44). הכמיהה אל ליאורה, לעומת זאת, היא כמיהה אל הנשגב, הלא-מוכר, "אמריקה".

ההתייחסות של יאיר, המספר, לליאורה אשתו, בגוף שלישי: "היא וביתה", מפנה שוב לדמיון בינה לדמות האם, ש"כעסה ניצת... כשבניה אמרו עליה 'היא' במקום 'אמא' (29). "אתה רואה, לחש לי בנימין באפלת חזרנו, 'סתם קילפתם לה שקדים'. ואני כעסתי במקומך: 'למה אתה אומר לה? תגיד קילפתם לאמא, לא לה!" (42). הזרות לכאורה של האם, מובלטת עוד יותר על דרך הניגוד לכינויו של האב, כשהילדים טועים לחשוב ששמו הוא: "אביכם". בהיפוך תפקידים שאהוב כל כך על שלו, דווקא האב מייצג לכאורה ברומן

³¹ הביטוי "קלל" שפירושו: "מלוטש", מראה שגם בני משפחתו ולא רק שוקיה של ליאורה הם תהילה ללוטשי המתכת....

את החיבור, השייכות למשפחה, לקהילה, ללאום, בעוד שהאם מייצגת את הזר, השונה, הנשגב.

פעמיים חזרתי בפסקה הקודמת על המילה "לכאורה", מכיוון שהראייה הזו של הדברים היא חלקית בלבד. הסתכלות על כלל הפרטים תחשוף תמונה מורכבת יותר ביחס הדמויות לסביבתן. אצל רעיה, האם, וד"ר יעקב מנדלסון, האב, חל בעניין זה היפוך עם השנים. רעיה, בימי מלחמת השחרור דווקא שייכת, מחוברת, למאמץ הציוני, לפלמ"ח, לחברה. היא נוסעת לנגבה ורוחמה לדורות ולגברעם, ליד-מרדכי, לכפר דרום, לנירים ולגבולות (עמ' 233), ועם שני מלוויה מאותם ימים תישאר בקשר עשרות שנים, גם אחרי שתעזוב את ד"ר מנדלסון, בעלה. יעקב מנדלסון, לעומתה, עזב את הארץ ערב מלחמת השחרור ונסע לשיקגו ללמוד רפואה. רק אחרי סיום הלימודים, שנים רבות אח"כ, בשובו, הוא יכה על חטא על ההתנתקות הזו "יכול להיות, רעיה, שהייתי צריך להישאר בארץ...." (294).

תחושת אובדן השייכות אצל האם, רעיה, מתפתחת עם השנים, לא רק בגלל האירועים האישיים שהיא חווה, אלא גם בעקבות השינויים החלים בחברה הישראלית. המעבר של משפחת המספר מת"א לירושלים, מייצג גם שינוי שהחברה הישראלית עוברת בהדרגה, כשהיא מאבדת את ה"תל-אביביות" שבה, את החילוניות הרציונאלית וכמיהה לעולם חדש עם ישראלי חדש, לטובת "ירושלמיות" שמסמלת חזרה לעולם הישן, הדתי, הלאומני.³² בתל אביב, דווקא היא, רעיה, דחפה את ד"ר י. מנדלסון להיות תקשורתי יותר, אם באירוח האנשים בביתם ואם במענה לפונים אליו בדרכם לחוף הים, בעוד שבירושלים הוא שלוחץ עליה להשתלב, להיות רגישה לחברה, ואילו מחאתה כנגד השינוי בחברה ובבעלה מוצאת ביטויה באותו פורקן אגרסיבי על האוטובוסים ביום הכיפורים.

נחזור לקובץ "כוכבים בחוץ", ממנו לקוח השיר "לבדך". השיר מתייחס לדמות נשית זרה, מנוכרת, נערצת שהיא "לבדה" וברומן של שלו מכוון השיר את הזרקור על ליאורה ובעקיפין גם על רעיה, אמו של המספר, אבל בקובץ הנרמז של אלטרמן, "כוכבים בחוץ", הדמות הראשית היא דמות גברית, ההלך, הנודד, שנע בעולם ללא בית, כאילו העולם הוא ביתו. האם דמותו של המספר של שלו מקבילה לדמות ההלך של אלטרמן? המספר של "יונה ונער" אומנם מרגיש כנווד, אבל כמיהתו איננה לנדודים, אלא לבית שיהיה לו כדי לשוב אליו. הצד הזה של הצורך לנדוד, של הכמיהה לנדוד, של ה"הלך" האלטרמני, רחוק מאד מאישיותו הביתית כל כך של המספר של "יונה ונער".

יש למספר משיכה, כמיהה, לעולם הזה של הציפורים הנודדות שהעולם הוא ביתו, אבל מדובר בכמיהה שאיננה ממומשת ולא יכולה להתממש כי היא סותרת את אופיו: "מכאן מוליד אותי רחוב המלך ג'ורג'... ועולה אל מחוז חפצי – החנות של "למטייל"... די בדקות הספורות האלה בחללו של המקום, וכבר מתעוררת בכך תשוקת מסעות, מהר ככל האפשר ומה שיותר רחוק. ב"למטייל" אני עורך קניות של ציוד טיולים שלא אעשה בו שימוש, שומע הרצאות על מסעות שלא אצא אליהם ועל מקומות שלא אפקוד... עמוס הזיות מסוכנות ורחוקות לא פחות, אני יוצא משם...." (38-39). אם כך, מדובר בתשוקה שלא תמומש, למסעות

³² כדאי לשים לב לשמות הרחובות בת"א הנזכרים ברומן ומה שהם מייצגים: שפינוזה, גורדון, בן יהודה, ומולם מה שמסמלת ירושלים ל"אביכם": "הנה הגבול, כל כך קרוב, ושמה נבי-סמואל, שהוא בכלל הנביא שלנו מהתנ"ך, ולמה המוסלמים האלה לא יכולים להמציא לעצמם דת חדשה עם נביאים חדשים, במקום לקחת את משה ואת ישו ואת דויד ואת שמואל של אחרים?" "הנה שם עמד משה על הר נבו והביט הנה" (61). "ירושלים היא כמו בית" (51) אומר הד"ר אלא שהבית שאליו הוא שב הוא הבית ההיסטורי, עם זיקה הכרחית לדת, בשעה שלרעיה "הבית" הוא זה שנבנה בעידן החדש, בת"א, החילוניות, של חוף הים, שערכיה מיוצגים בשמות רחובותיה, בין אם מדובר ב"יהודי החילוני הראשון", או במחזיה השפה העברית, או באבי "דת העבודה".

שהמספר יודע שלא ייצא אליהם³³. כשהוא מספר לתרצה על ה"יילות", מעונות הרועים בצפון מזרח תורכיה, היא מתפלאת: "לא ידעתי שהיית שם" והמספר עונה: "לא הייתי שם בכלל, שמעתי הרצאה של הקצ'קר בחנות של 'למטייל' ". תרצה מקשה: "למה שלא תיסע לטייל בקצ'קר ממש, במקום לשמוע סיפורים של אחרים?" והמספר עונה: "אני לא אוהב לנסוע, אני אוהב לחזור" (180-181).

שתי עלילות ברומן "יונה ונער". עלילה אחת היא עלילתו של המספר הנישא לליאורה ואח"כ בונה ביתו עם תרצה, ועלילה אחרת היא העלילה הקדומה מדור תש"ח, עלילת אהבתם של "התינוק" ואמו של המספר, רעיה, על רקע הקמת המדינה ומלחמת השחרור. אם עלילת חייו של המספר שולחת את הקורא ל"כוכבים בחוץ", הרי שבעלילת "התינוק" ו"הילדה", שלימים תהיה אמו של המספר, שולח שלו את הקורא לקובץ שירים אחר של אלתרמן – שירי "עיר היונה". בעיני, הסיפור העיקרי ברומן הוא המעבר מהעולם של "עיר היונה" לעולם של "כוכבים בחוץ"³⁴.

שירי "עיר היונה", מגוללים את האתוס הציוני של דור תש"ח ומאיר שלו מכוון את קוראיו לקשר בין מיכל ומיכאל של אלתרמן ל"התינוק" ו"הילדה", שברומן. שם הרומן "יונה ונער" אומנם לקוח משירו של ביאליק, אך צלילו נועדו להזכיר גם את צלילי השם "עיר היונה" של אלתרמן, וכדי שהקורא לא יחמיץ את הקשר הכפול, מצד אחד לביאליק ומצד שני לאלתרמן, מקשר שלו מפורשות את שם הרומן לקובץ של אלתרמן כשהיונה שנושאת את זרעו של ה"התינוק" יוצאת לדרכה: "הנה היונה, והנה העיר הקרויה על שמה...." (280). העיר היחידה שאני מכיר שקרויה על שם היונה היא: "עיר היונה". כלומר, לא מדובר בעיר שמצויה במפה הגיאוגרפית של ישראל, אלא במפת האתוס הישראלי שאלתרמן היטיב מכולם לבטא ב"עיר היונה".

הנער מ"מגש הכסף" ב"הטור השביעי", הוא מיכאל ב"עיר היונה", הוא הנער בשיר "נספח לשיר צלמי פנים" בקובץ זה:

אַתָּה, בְּטָרֵם נָעַל עָלָיו קֶץ אֶת בְּרִיחָיו,
הַעֲמַדְתָּ אֶת שְׁמֹשׁוֹ בְּגִבְעוֹן בְּיַד נֶעֶר
וְהַפְכַתָּ רְקִיעָיו מְשֻׁקְעָה לְזְרִיחָה" (עיר היונה – 152)

זהו הנער, שבנפילתו קמה ממלכה, העיר, ולרגע הזה חוזר מאיר שלו ב"יונה ונער":

"שַׁעַת בְּרִיאָה אֵינָה נִשְׁנֵית
אֶךְ עַל פְּנִיךָ עוֹד חוֹנָה
אֲבַחַת הַרְגַע בּוֹ נִבְרָאת
בְּלֶהֱט תִּרְב הַיּוֹנָה
וּבְצַעֲקַת נּוֹפֵלֶךְ הַמֵּת
מִמְנָה קִמְתָּ לְרֵאשׁוֹנָה." (עיר היונה – 153)

³³ אפשר לומר שהמספר דומה לא ל"הלך" האלטרמני, אלא לאלתרמן עצמו, המשורר שישב ב"כסית" בת"א ואם הייתה לו כמיהה לנדודים, הרי שהיא לא מומשה על ידו, אלא בדמויות שבשיריו.

³⁴ ידוע גם ידוע לי שהקובץ "כוכבים בחוץ" ראה אור ב-1938 ואילו הקובץ "עיר היונה" ראה אור 19 שנה מאוחר יותר, בשנת 1957. אין לכך שום קשר לבחירה של שלו לקחת את הקובץ המוקדם של אלתרמן ולהפוך אותו למייצג של הסיפור המאוחר ברומן.

לא במקרה גיבור תש"ח של מאיר שלו הוא דמות ללא שם. הוא מתחיל כ"התינוק" והופך בהמשך להיות "הנער", אותו כינוי בו מכונה הדמות בחלק מהשירים ב"עיר היונה" אצל אלתרמן, וכפי שניתן לראות מהציטוט שלעיל, לא רק אצל שלו מדובר בנער עם יונה, גם אצל אלתרמן כך.

כמו הדמויות ב"עיר היונה" אצל אלתרמן, כך גם הדמויות של דור תש"ח ב"יונה ונער" מייצגות במובנים רבים לא רק את עצמן, אלא את הדור, את רוח התקופה. השבר וההתמודדות של המספר, בן הדור שאחרי, הם עם חיים בצילו של המיתוס המיוצג ע"י "עיר היונה". איך עוברים מהעידן החד-פעמי של "מגלות לגאולה", העידן בו חיו הוריו, לקטנות חיי היום-יום בישראל שלאחר ההקמה, עידן בו מחפש אדם אושר, שמחה ועניין, בשיגרת החיים של שיפוץ בית קיים, אפילו לא בנייה חדשה.

"ומה יעשה אדם ששיא סיפורו התרחש עוד לפני שנולד" 35

"סיפור ופינה, ואוויר ואהבה, ושני ראשי הרים, על האחד לעמוד ועל השני להביט, ושתי עיניים לבדוק בהן את השמים ולחכות. אתה מבין מה כל אדם צריך, יאיר?" (319)
כל אדם, לדעת האם וגם לדעת המספר, צריך שיהיה לו סיפור. כל דור צריך שיהיה לו סיפור משלו. האם מציעה למספר את סיפורה ואומרת: "יש לי סיפור לספר לך..... הוא יהיה גם שלך. תוכל לספר אותו הלאה, למי שתרצה" (שם). דבריה נאמרים לו, כשברקע מורה צעיר מספר לתלמידיו על הקרב שהיה במקום ועל "הגיבורים שנפלו במלחמת השחרור". המספר, לעומת זאת, נלחם על עצמאותו, נלחם על סיפורו וחש צורך לומר לאימו המתה: "זה סיפורי.... לא את גיבורת הסיפור הזה, אלא אני. לא את, אלא בנך." (שם).
אומר לעצמו המספר: "חשבתי על עצמי, ועל הסיפור שלי, ועל הצורך בסיפור בכלל, ומה יעשה אדם ששיא סיפורו התרחש עוד לפני שנולד..." (334). לכאורה, מתייחסים דברי המספר לבעייתו האישית, הצורך שלו להתמודד עם הסיפור הפנטסטי של הולדתו, אבל בעצם זו בעייתו של כל מי שנולד פה אחרי דור תש"ח: איך חיים בצילו של מיתוס הקמת הלאום והמדינה.

בבית השני של "שיר פותח" של קובץ "עיר היונה" כותב אלתרמן:

וְהַעֲתַת מְעֵשָׂה-חֹשֶׁב,
רָבָה וְעֵיקֶשָׁה לְכֹתֵב.
לֹא בָּהּ תַּחַת גֶּפֶן הַחַי יֵשֵׁב
וְלֹא בָּהּ תַּחַת אֶבֶן הַיַּמַּת יִשְׁכַּב.

בעת הגדולה הזו של הקמת המדינה, לא רק שהחי לא יישב תחת גפנו, כי לא הגיע אל המנוחה והנחלה, גם המת לא נשאר שוכב תחת האבן והוא ממשיך להיות מגוייס לטובת המאמץ הלאומי בהופכו למיתוס לאורו יתחנכו ויגדלו הדורות הבאים. זו ההנמקה של אלתרמן לקובץ, זו הסיבה לשירה אודות מיכל ומיכאל. עם המיתוס הזה מתמודד המספר ובכך, כאמור, הוא מייצג לא רק את עצמו אלא את הדור כולו: מה יעשה דור ששיא סיפורו התרחש לפני שנולד.

המספר מגדיר ב"יונה ונער" על אילו דרישות צריך סיפורו לענות: "סיפור. לאו דווקא על גבורות וארמונות, על פיות ומעשי כשפים, אבל גם לא מן הסיפורים שהולכים בקטנות. די לנו בקטנותה של המציאות...." (319). אם בדור תש"ח הפרט חווה ומהווה חלק ממציאות ענקית³⁶ של שיבה מגלות, הקמת מדינה ומלחמת שחרור, הסיפור של הפרט בדורות שאחרי, חייב לייצר עניין וגדולה ממציאות קטנה וזה בדיוק מה שעושה אלתרמן ב"כוכבים בחוץ". זו הסיבה לכך, שכבר בפתיחתו, מכיל הרומן של שלו רמזים ל"יום פתאומי" מתוך אותו קובץ. אלתרמן לוקח יום רגיל, יום שגרתי קטן, יום שאיננו יום חג והופך אותו בדימויים ותמונות מטאפוריות ל"יום פתאומי":

לא הִתְחַג פֶּה הַמְרִיא, לֹא בְשׁוֹרֵת הַיּוֹנָה
אֶבֶל חֲלוֹנוֹת לְהִטּוֹ לְרֵאוֹתָנוּ,
אֶבֶל הַשָּׁמַיִם,
כְּעֵז לְכַנֵּה,
עָלוּ לְלַחֵךְ אֶת תְּצִיר גְּגוֹתֵינוּ.

הַעִיר מְרַדֶּפֶת יָדַיִם חֲמוֹת,
בְּשִׁחוּק-מִחֲבָאִים נְשׁוּקָה וְצְבוּטָה הִיא,
הִנֵּה מְטַפְסִים עַל חֲזֵה הַחֹמוֹת
גְּנִיִּים אֲדָמִי שְׁפֵתַיִם.

זו מלחמתו של המספר של שלו. לא לחיות את סיפורי דור תש"ח, שהרי אלה אינם מציאות חייו שלו. הוא נדרש להיות מסוגל לייצר כמו אלתרמן בשירי "כוכבים בחוץ", סיפור חיים שיתעלה מתוך המציאות הרגילה, הקטנה, ויהיה "סיפור שיש בו מן הכאב ומן הווידוי וגם מן התרבות ומן הנימוס, ושמץ של שעשוע ורמז של סוד...." (319).

ואולי, הבנת הקשר ליצירות עימן מתכתב הרומן "יונה ונער", מאפשרת גם הבנה טובה יותר של המעשה הקשה של הריגה ואכילת היונה בסוף הרומן. היונה מסמלת את המיתוס. היא המיתוס הדתי, היא המיתוס הלאומי, היא מיתוס האהבה. זו היונה של התנ"ך, של הברית החדשה, של שמואל הנגיד, של נצורי ליידין, של הכמיהה הבלתי אפשרית אצל ביאליק, של וְלִלְקָה מפריח היונים של טשרניחובסקי ושל "עיר היונה" של דור תש"ח של אלתרמן. אי-אפשר לבנות חיים במציאות החדשה, הנמוכה, בצילו של מיתוס כה כבד.

³⁶ כדי להבין איך נתפסת המציאות של דור תש"ח, כדאי לשים לב, למשל, לתיאור של רגע התגלות היונה ללוחמי שני המחנות. הוא מתואר כרגע ההתגלות האלוהית במעמד הר סיני עליו נאמר: "צפור לא ציץ, עוף לא פרח, שור לא געה... הבריות לא דברו, אלא העולם שותק ומחריש" והתיאור אצל שלו: "אף קנה לא ירה, רימון לא התפוצץ, וכל הפיות הפסיקו לצעוק, והיה כל כך שקט ששמענו את הכנפיים שלה מכות באוויר" (עמ' 9) גם יום ההתגלות של תרצה למספר מתואר בנוסח כזה: "שקט נפל על הרחוב. ילדים הזדקפו מעל הגולות. ילדות ששיחקו בחבל קפאו בניתורן. גברים דממו, ליקקו שפתיים, נשים נעשו נשות לוט". אגב, גם שם עומדים כולם משתאים אל מול "ציפור" שנגלית: מכונית הפורד- תאנדרֶבֶרד (ציפור הרעם) של אביה של תרצה.

היונה שמצליחה³⁷ לחזור לביתו החדש של המספר, חוזרת בדיוק על אותם משפטים שאמרה היונה הבלגית לאימו של המספר: "אני הבשר והנפש...אני משב הגוף ומשא האהבה, אני הרוח והכוחות." (עמ' 288 ו-352), אלא שמה שהיה מתאים להיאמר בדור האחד, נשמע "כמכשיר הקלטה חגיגי" בדור האחר, העתק מזמנים אחרים, שלא רק שאיננו רלוונטי, אלא אפילו מעורר אימה. זה הרגע בו יתחבר המספר לדברי תירצה, שהיא הדמות הכי תכליתית ברומן, דמות ש"מחוברת לקרקע", שבונה בניינים בכל הארץ, והיא ידעה לומר ש"יונים הן נחמדות מאוד כשהן עפות באוויר, ועוד יותר נחמדות כשהן מביאות מכתבים, והכי הן נחמדות עם אורז ותבלינים..."(223).

סיפורה של האם הוא סיפור המיתוס של היונה והנער, אבל בנה המספר, התינוקי, חייב להתבגר, למרוד ולצאת ל"מלחמת שחרור". אם חפץ חיים הוא משל עצמו, חייב הוא להפסיק לחיות את חייו מתוך הכרח לרצות את הוריו. אם הוא רוצה סיפור משלו ולא חיים בצל סיפורה של האם ושל דור תש"ח, הוא חייב להרוג את המיתוס, לעכל אותו, ומתוך כך לבנות לעצמו את חייו, את סיפורו, את סיפור חייו.

---

³⁷ ברומן של שלו שתי עלילות, זו של אמו של המספר וזו של המספר. עלילת האם, בחלקה, היא עלילה פנטסטית. לא כך עלילתו של המספר. היונה המדברת החוזרת לביתו של המספר היא חדירה של הסיפורת הפנטסטית אל עולמו הריאלי של המספר. היא מוצגת כמעשה ניסים, שהרי כדבריו: "סגרתי את כל פתחי הגג. אטמתי את כל הסדקים". (עמ' 352) והיונה מדברת ועונה: "סגרת, סכרת, אטמתי, והנה אני. יונה" (שם). סילוק היונה הוא סילוק הפנטסטי, המיתולוגי, מעולמו הריאלי של המספר.